

Jan Kleefstra
(PROZA)

Christiaan Kuitwaard
(BEELD)

Annelies Henstra
(TEKST)

BOSWERK

OVER HET VERLIES VAN BOMEN EN BOS IN NEDERLAND

WIJDEMEER 2023

WOORDEN VOORAF

Wat is dat eigenlijk, natuur? Moeilijk te beantwoorden vraag, want wij maken er zelf ook deel van uit en kunnen niet voldoende afstand nemen om haar te bekijken: in mij ontspruit ze uit mijn innerlijk als een zaadje dat uit de grond breekt. Natuur – hoe moet je haar unieke en totale betekenis verklaren? Hoe haar raadselachtige eenvoud begrijpen? Ik kan me niet eens herinneren hoe of wanneer ik dat woord heb geleerd of gelezen – maar uitgelegd heeft niemand het mij. En toch begreep ik het. Wie niet weet wat natuur is, zal het ook nooit te weten komen. Er zijn dingen die je niet kunt leren.

Ik verbaas me over de natuur in deze wereld, die God is. En op een planeet waar zelfs leven zit in het zand van de woestijn.

- *Clarice Lispector, De ontdekking van de wereld*

Er is zoveel nagedacht. En al die eeuwen denkkraft heeft ertoe geleid dat het mensenleven vrijwel onmogelijk is geworden. Het is misschien wel een laatste toevlucht me over te geven aan de bomen en de bossen.

Evenals ons vorige boek *Veldwerk* roert *Boswerk* een discussie aan die al duizenden jaren oud is. De ontbossing van Europa stond niet in het teken van de problemen die wij hier nu door ervaren. Met een levensduur van 4,6 miljard jaren duurt het zomaar tienduizend jaar voordat de aarde een disbalans herstelt. Evenals een gestorven boom nog honderden jaren deel van het leven is. Met dergelijke tijdschalen kunnen wij niet omgaan. Daarom zijn we gaan beheren. En vanaf toen is het misgegaan.

Maar al die tijd, vanaf toen, wachten de planten en bomen op onze terugkeer. In al hun eenvoud en schoonheid hebben ze de wijsheid bewaard die wij zijn vergeten. Het ligt er voor ons. We kunnen het zo weer oprapen en de verbinding herstellen. Het leven redden. Ons aan de Aarde koesteren.

Terwijl de zomer op zijn eind liep in het jaar 2021, zijn we begonnen. Met zachtgouden licht, de avondgeur van verwelkende bladeren, een roodborstje dat zijn winterterritorium al aan het rondzingen was. Aan het begin van de herfst, een jaar later, zijn we ermee gestopt. Vrijwel iedere vrijdag in de vroege ochtend hebben Christiaan en ik elkaar weer opgezocht, in Oldeberkoop, in Akkrum, of een plek ergens halverwege of verder weg. We zijn naar een plek gereden en hebben ons daar overgegeven, voor even verbonden met de plek en al wat daar leeft. We hebben de zintuigen opengezet en ons nederig gemaakt. We hebben gekeken en geluisterd. En de bomen en de bossen hebben ons ontvangen en veel gegeven.

We hebben ons niet opnieuw aan de feitelijkheden onderworpen, maar hebben meer artistieke vrijheid gevonden om dat wat het bos en de bomen met ons deden aan het paneel of het schrift toe te vertrouwen.

Maar een paar maal heeft een bui of beginnende regen ons werken afgebroken. Maar een enkele keer hebben steekmuggen of knutten ons het werken lastig gemaakt. Veel vaker was het de ochtendkoude, die ons in haar greep hield, of het werk- en verkeerslawaai dat voortdurend de waanzinnige stilte verdrong.

Altijd was er het welkom van de bomen. Alsof ze op ons wachtten en zich aan ons gaven. Telkens ontstond het werk zonder twijfel. We deelden de momenten die niet meer uit ons geheugen zullen verdwijnen.

Een jaar ook uit ons leven. Opgevangen door het bos en het ritme van de vrijdagen. Onze zorgen gedeeld, onze weerzin, onze verwachtingen. Vanuit de liefde en de verwondering voor het bosleven schilderen en schrijven. Dat is wat we hebben gedaan. Wat ons heeft verrijkt.

Het doet er niet toe. Dat wat mensen de meeste angst inboezemt, zal op een dag iets wonderbaarlijks blijken. En dan zullen mensen

*Lichtzinnigheid verwijt ik de berk
schuldig aan de twijfel*

*het bijeenkruipen van de wanklanken
onder haar verlopen kleed*

LIPPENHUISTERHEIDE

4 FEBRUARI 2022, 9.05-10.00 UUR

De heide ruikt naar de regen die onderweg is. De wind alvast vooruit gestuurd. Hoeveel ongedurige tijd eigent de wind zich toe in een mensenleven? Het naargeestige plezier dat ze lijkt te hebben, telkens die vermoeiende onrust in alles los te maken. Zo ze aan de ranke berken schudt, de oude struiken heide, de pijpenstrootjes. De wolken die ze voortstuwt. Het rumoer van de zee dat ze als ruw laken over de heide legt. Alleen de kraaiachtigen dartelen met haar mee en schreeuwen het uit.

We jagen een houtsnip op, er trekken kramsvogels langs, een koolmees zingt luid een stormstrofe.

Hoe wijd is het web aan schimmels dat iedere alleenstaande boom bereikt? Op de knooppunten waarvan overal jonge berken staan. De wind die al sinds vannacht nieuwe regen belooft. Die arme heide, het getier van de kraaien, een paar hongerig struinende reeën, omgeven door bosranden. En overal het stillicgende water, de zwarte spiegels van een verleden waarvan het zich iedere vorm nog herinnert. Hoe zuiver haar kristal als het met rust gelaten is. De vlagen die als schaatsenrijders over haar oppervlak scheren. Pimpelmezen werpen kleine vertwijfelingen die, voor ze het water raken, snel verwaaien.

Grond weet alleen van leven. Het water, zo ze in de stammen rust, onder jonge berkenhuiden ruist als ze klimt, naar zee verlangt. De berken, soms in een vriendelijk decennium bolrond gegroeid, de ongeschonden vorm die met een beetje geluk het bos overleeft. En ergens slapen de slangen, broeierig zo de winter uitblijft, denkend aan de nieuwe orde die kromgebogen over de verlaten heide dwaalt. Het heeft geen stem nodig in zichzelf te geloven.

Bijna breekt de zon door, zoekt een uitgemergelde boom en bindt het een winddrag om de lendenen. Straks maakt de wind plaats voor de regen. De koolmezen menen dat het al voorjaar is. De heide kwijnt onder mijn vergeetachtigheid.

houding kroon en wortels totaal verstoord is geraakt. Bodemverdichting en groeiplaatsverkleining, zoals bij de treurwilg van het Smakkelaarsveld, verergeren de wortelsterfte. Van boven vallen de houtrotzwammen de boom aan via de snoeiwonden; het betekent vaak het einde van de boom. Tenzij het van meet af aan als snoeivorm wordt gebruikt zoals bij veel platanen in Frankrijk.' De treurwilg zal niet de eerste en ook niet de laatste stadsboom zijn die het slachtoffer wordt van menselijke bouwdrift, wispelturigheid en onbenul.

Lodewijk Lamers is ook een boomverzorger die weigert gezonde bomen die geen gevaar opleveren te vellen. Hij betreurt het dat steeds meer gemeenten de kapvergunning afschaffen en in plaats daarvan met een lijst bijzondere bomen werken. Daarmee worden

maar enkele bomen beschermd. Ook ik heb gemerkt dat je juridisch vaak met lege handen staat als je bomen wilt beschermen. Op de vraag of de kapvergunning dus terug moet komen antwoordt Lamers: 'Ja. Toch denk ik dat je meer bereikt door mensen te overtuigen van de waarde van bomen. Dan bedoel ik niet alleen hun waarde voor het klimaat. Grote oude bomen produceren veel zuurstof en vangen veel stikstof af, maar bomen zijn zoveel méér: het zijn prachtige levende wezens. Dat besef moet landen.'¹⁹

Ja, dat besef moet landen. Bomen zijn zoveel meer dan de waarde die ze voor ons mensen hebben. Het zijn wezens met een eigen leven, een eigen bestaan. Waarom zouden ze moeten wijken voor het zoveelste wispelturige plan van ons mensen?

PILAREN VAN HET LEVEN

DE VROUW DIE BOMEN PLANTTE

Wangari Maathai was een vrouw die bomen plantte. Met een schop in de hand ging ze voortvarend aan de slag en plantte de ene na de andere zaailing in het dorre land. Ze stimuleerde andere vrouwen om hetzelfde te doen. Het begon klein, maar het initiatief verspreidde zich als een lopend vuurtje. Overal in Kenia begonnen vrouwen bomen te planten. Zo werd de *Green Belt Movement* geboren, een echte wat je noemt 'grassroots' beweging.

Eerst besteedde het zittende regime er geen aandacht aan. Maar wat een onschuldige bezigheid leek, bleek in de grond een revolutionaire daad van verzet tegen corruptie en onderdrukking. Wangari Maathai werd steeds meer tegengewerkt, belandde in de gevangenis. Dit brak haar levenskracht echter niet. *Ongebroken* is dan ook de titel van haar biografie. Ze ging de politiek in en werd onderminister van Milieuzaken en Natuurlijke Hulpbronnen. De *Green Belt Movement* kreeg een internationale tak, dus beklom deze daadkrachtige vrouw ook de internationale podia. Bij één gelegenheid, de klimaattop in Kopenhagen in 2009, kruiste mijn levenspad heel kort het hare. Ik zag haar lopen in de wandelgangen en wilde haar aanspreken over het project waar ik toen pas mee gestart was: kinderrecht op natuur. Maar ik durfde niet. Het was de eerste keer dat ik deelnam aan zo'n megaconferentie, en ik vond het nogal overweldigend. Vlak na de klimaattop, in 2011, overleed Maathai op 71-jarige leeftijd aan de gevolgen van kanker.

Waarom ik me juist op bomen heb gericht? Dit was een vraag die mensen Maathai vaak stelden. 'Green Belt' betekent groene gordel en bomen planten is een van de hoofdactiviteiten van de beweging, die nog steeds bestaat en wordt voortgezet door haar dochter. 'In wezen komt het erop neer', zegt ze in haar biografie, 'dat ik me als reactie op een reeks problemen afvroeg wat daaraan gedaan zou kunnen worden.'²⁰ De mensen in Kenia kampten namelijk met honger, armoede en hun veestapel werd geplaagd door ziekten. Ze vond het antwoord in de bomen, uiteindelijk.

DE VRUCHTBARE VALLEI

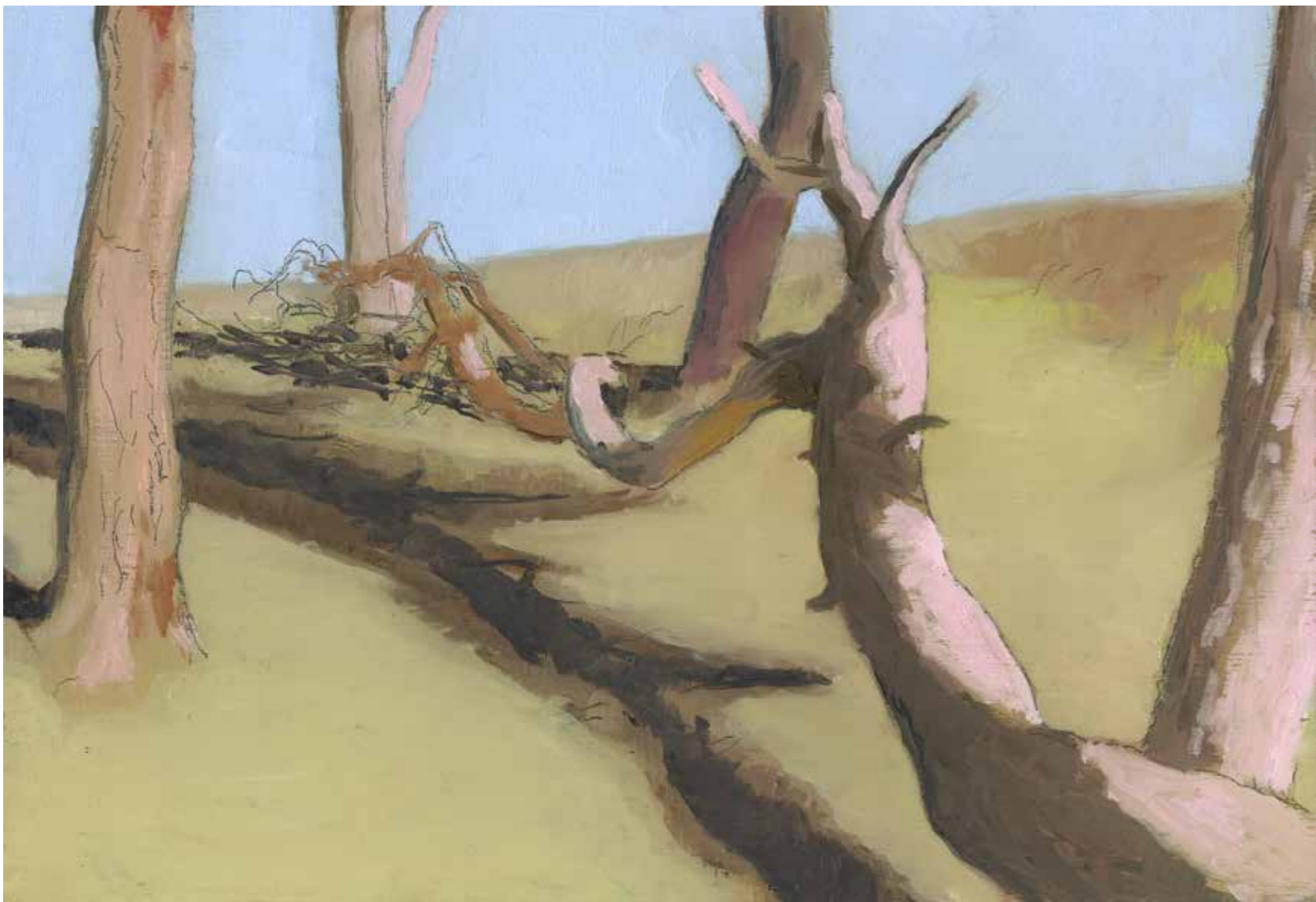
Als biologe onderzocht Mathaai de teken die parasieten overbrachten op de veestapel. Terwijl ze de teken achter de geiten- en koeienoren vandaan plukte, keek ze goed om zich heen. Het vruchtbare landschap van haar jeugd was in een tijdsbestek van tientallen jaren verdord en het was er verzengend heet. Ze herinnerde zich hoe ze als kind opgroeide in een groene vallei, in de jaren veertig van de vorige eeuw:

'Toen ik werd geboren, was het landschap van Ihithe nog rijkelijk begroeid, groen en vruchtbaar. De seizoenen volgden elkaar zo regelmatig op dat je de eerste grote moessonbuien halverwege maart met grote zekerheid kon voorspellen. In juli wist je dat het zo mistig werd, dat je geen hand meer voor ogen zag, en dat het 's ochtends zo koud was dat er rijp lag op het gras. In de taal van de Kikuyu's wordt de

LE

NTE

*Van wat achteraf mijn geboortedorp bleek te zijn
waar mijn schrift begraven ligt
vanwaar aldoor een wolk over de wereld trekt*

LEERSUMSE VELD

8 JULI 2022, 7.35-9.24 UUR

Vreemd dat een veld zo ver verwijderd van je geboortegrond toch zo geduldig blijft. Ik ben geen ander mens op vreemde grond. En de grond ontvangt mij niet als vreemdeling. Misschien is het de moedertoon van de Aarde die resoneert en mij waar dan ook omarmt. Misschien is het de overgave aan het niet-weten of het niet willen weten, omdat alles er simpelweg al is, na al die jaren, en een beetje dromen genoeg is om te voelen waar mijn keuzes me achterlaten.

Het dreinende gebulder van verkeer valt als een somber kleed over het zonovergoten veld. Er heerst veel stille drukte. Soms zingt een zwartkop, schort een pimpelmees, roept een grote bonte specht. Een mager ineengekropen wolkenveld trekt naar het zuiden. Onlangs nog viel hier een wind die veel verbijstering teweeg heeft gebracht, maar het geheugen heeft het al

snel aan de werkelijkheid onttrokken en maakt er een droomtoestand van. Of een afgeleefd resistent dat uitgewaaid over de tijden langzaam vergeten wordt.

Het pijpenstro heeft zich tussen plukken droge heide gewurmd. Jonge dennen en berken blaken van licht. Her en der bloeit een braam. Een geluid niet herkennen zet aan tot fantasieren, bladert mij door de mogelijkheden, scherpt mijn alertheid. Ik zet me neer bij een groep grove dennen met restjes wol aan hun schors. Het gesprek gaat over een beweging die wij geschiedenis noemen, maar nergens ten einde komt. En de vraag of de wind ruist of de dennen. De samenhang waar ook de merel deel van uitmaakt. Het is duidelijk dat er pimpelmezen roepen, en dat ik een voorbijganger ben, die zich over de grond beweegt, maar nergens

de intelligentie vindt die het geduld weet te verdragen.

Een hand is nooit genoeg. Of het dagenlang ontvanger zijn van de verhalen, maar niet in staat om iets terug te zeggen. Kortstondig leven heeft geluid nodig om voort te maken. Of anders kleuren of een verleidelijke geur. Het ontbreekt de binding met het ontstaan, simpelweg de grond, het laagje aarde aan de rand van de vuurzee, die onder onze voeten soms even aan de herinnering schudt om de verbijstering los te weken.

Een zwarte specht schreeuwt luid om zonlicht, dat achter het wolkenkleed verscholen is. Het is een arme omgeving, ietwat kreupelig, halsstarvig bijna uitgewaaid.

Een stil bestaan is ons niet gegund

*er voedt mij een klank
die als onweer op gespannen stilte
over al het leven tot dusver
een zilveren glans weefde*

BUSSUM, BUSSUMERHEIDE, VOEDERPLAATS

9 SEPTEMBER 2022, 7.55-9.18 UUR

De lichtval. Die het bos dromerig maakt. Het rag vertwijfeld na de regen gespannen houdt. Al wat zich hier van ons afkeert, zich anders hoog in de kruinen nestelt, dood hout sprokelt. De regen heeft al snel veel losgemaakt. Het ademen bijvoorbeeld, of het gerucht dat de bodem zich wreekt op de afgunst om hier de poolster te begraven.

De lichtval. Haar een moment vasthouden is alleen een schilder gegund. De opeenstapeling om het een betekenis te ontlokken, die eeuwen teruggaat. Ik weet niet, een stem is even vluchtig, voegt zich naar het rumoer dat de stilte staande houdt. Het verkeer is een mis-

daad tegen onszelf. Het lijden van bomen is ons lijden, de eenvoud even ongrijpbaar als het licht dat op vleugjes bedaarde wind rond mijn hoofd trekt. Koolmezen komen nauwelijks boven de herrie uit.

De lichtval. Die hongerig oogt, twee grote bonte spechten onrustig maakt. Vanonder een wolkendek aan het zicht onttrokken. Ik wijt haar felheid aan het verlies van wit, en dat we vrijwel niets teruggeven, ook haar uitwonen, in tegenlicht aankijken en vermoeden dat blootstelling het ademen rustig maakt. Misschien in de ragen verstrikt zich over zal geven. Zoals het ook minder vaak onweert, zal het bos niet blijven wachten.

De lichtval. Me naar haar toe bewegen. Zuinig blijven. Weerstand bieden als ze koud wordt. Jong leven voeden waar de grond arm blijft. Mij een bed opmaken waar de bladeren vallen. Haar voortgang misleiden. Haar een droevig oog schenken. De groei terugkijken. Ook in duistere tijden heeft het licht geheerst, ben ik tot hier gekomen in de herhaling van mijzelf, kondigt een kraai de regen aan. Het wordt tijd de val in te zetten. Het niet langer licht noemen, maar het mededogen van uitgemergelde kruinen in een naar stormen hunkerende hese wind.

NAWOORD

Over ontsnappen, muggen en tante Mel

Als we niet-menselijke dingen helemaal zonder emotie beschrijven, verwijderen we onszelf van de natuur

• *Suzanne Simard (boscoloog, auteur van het boek Op zoek naar de moederboom)*

Een wandeling door het bos om even aan de complexiteit van onze samenleving te ontsnappen, om te ontkomen aan de storm die buiten of in jezelf woedt, omdat je liever wandelt tussen de bomen dan tussen de mensen, of simpelweg uit liefde voor de natuur, er zijn tal van redenen om van het bos te houden. Helaas wordt het bos bedreigd, aangetast en vergiftigd. Vanuit betrokkenheid hebben wij dit boek gemaakt, als eerbetoon aan de schoonheid en 'wijsheid' van het bos.

OVER HET SCHILDEREN

Voor *Veldwerk* werkte ik met waterverf, maar voor dit project heb ik gekozen voor olieverf op kleine houten panelen van 20 x 29 cm. Op vrijdagochtenden bij het krieken van de dag gingen wij op pad terwijl de zon opkwam en het bos langzaam maar zeker reliëf en kleur kreeg. Altijd begon ik met een snelle potloodschets om grip te krijgen op dat wat ik voor mij zag. In de buitenlucht schilderen is altijd onzeker; het weer kan omslaan, wolken blokkeren plots het directe zonlicht zodat alles er anders uitziet, bittere koude maakt je vingers stijf en onzeker, muggen maken je langzaam gek etc. Zulke tegenwerkingen dwingen je tot snelle

en dus vaak intuïtieve schilderkunstige beslissingen die buiten je om lijken te gaan. Allemaal aspecten die het op locatie schilderen zo spannend en aantrekkelijk maken. Ik heb geprobeerd om de diversiteit van bomen, seizoenen, sferen, weersomstandigheden, lichtval etc. terug te laten komen in een diversiteit aan schildertechnieken en zienswijzen. Iedere schildersessie was een zoektocht naar een specifieke balans tussen de subjectieve beleving en de min of meer objectieve waarneming. De Engelse landschapschilder John Constable schreef in 1842 dat je als schilder niet moet wedijveren met de natuur maar deze poëtisch moet interpreteren. Dat heb ik dan ook geprobeerd.

Inspiratie vond ik met name in de waterverfschetsen van de weergaloze J.M.W. Turner (1775-1851), de bijna overgevoelige en o zo dun geschilderde olieverfschetsen van James McNeill Whistler (1834-1903), de kleine zee- en bosschilderijen met hun fraaie combinatie van olieverf en losse potloodlijnen van de Vlaamse schilder Bruno van Dijck (1953) en de stoere krachtige plein-air-schilderijen van de Canadese schilder Tom Thompson (1877-1917).

In de natuur schilderen is een geestelijke ervaring. Je voelt een sterke verbinding met de aarde onder je voeten, met de wolken boven je, de geluiden komend uit de bomen, de wind op je huid, de kracht van de zon, met het leven in al zijn vormen. En als je aandacht-